

Получена: 15.09.2017 г.

Приета: 21.11.2017 г.

РАЗВИТИЕ НА АРХИТЕКТУРНО-ПЛАНИРОВЪЧНАТА СТРУКТУРА НА СЕЛИЩАТА В ГРАНИЧНИ ПЛАНИНСКИ РАЙОНИ НА БЪЛГАРИЯ И ГЪРЦИЯ

М. Сариев¹

Ключови думи: планински райони, селищна структура, физико-географски условия

РЕЗЮМЕ

Изследването е направено във връзка с установени различия при селищни структури, развиващи се при еднакви физико-географски условия и при различно социално-икономическо управление и влияние върху тяхното създаване от страна на държавата. Изследвани са селища в планинските райони на Родопите в пределите на Република България и Република Гърция. Разгледаните населени места са разположени в границите на съседни общини в източната част на Средните Родопи и част от Източна Македония и Тракия според районирането за Република Гърция.

1. Въведение

Проучването е извършено на базата на теренни наблюдения и на основата на картни материали за установяване на структурни различия в населени места (села) на територията на Родопите – част от планинския масив, попадащ в границите на Република България и Република Гърция. Установени са различни видове връзки между селищната и извънселищната среда, базирани на няколко типа застрояване при еднакви физико-географски условия и различно държавно социално-икономическо влияние при тяхното развитие.

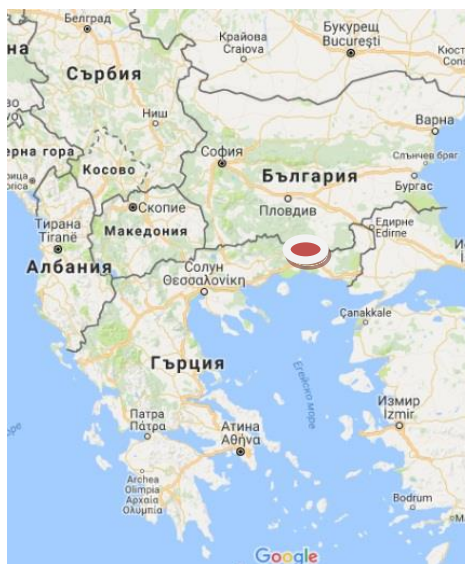
---

¹ Милен Сариев, ланд. арх., Лесотехнически университет, бул. „Св. Климент Охридски“ № 10, зала 402, 1756 София, e-mail: milen_sariev@abv.bg

2. Обект и цел на изследването

Обект на изследването са селища в планинските райони на Родопите, попадащи в пределите на Република България и Република Гърция. Те са разположени в границите на съседни общини на източната част на Средните Родопи и част от Източна Македония и Тракия според районирането на Република Гърция. Направен е анализ на селища на територията на общините Рудозем, Златоград, Мадан и Неделино, с приблизителна обща площ на територията 632 km^2 , 92 селища и 40 786 души население [8], попадащи в област Смолян, Южен централен район за България и дем¹ Микис (Δήμος Μίκης), (Мустафчово), (създаден през 2011 година след обединяване на четири стари административни единици – Микис (Мустафчово), Сатрес (Синиково), Котили (Козлуджа) и Термес (Лъджа)), който попада в ном² Ксанти (Νομός Ξάνθης), от Република Гърция, част от областта Източна Македония и Тракия. В дема попадат 60 (шестдесет) населени места с общ брой население 15 724 (по данни от 2001) и 627 km^2 площ.

Площта на обследваната територия е приблизително еднаква и в двете държави. През проучваната територия е предвидено и преминаването на новия българо-гръцки граничен път Рудозем – Ксанти през прохода „Елидже”, древния маршрут, свързващ Тракия с Беломорието, наричан от местното население „римски път“ [12], и част от „съществуващите и перспективни транспортни коридори” [5]. Според националната концепция за териториално и селищно устройство на България до и след 2010 г. транспортната връзка е с регионално и локално значение [1]. Също така и четирите общини от Република България (Златоград, Мадан, Неделино, Рудозем) попадат в териториалния обхват на граничните райони [6].

Фиг. 1. Местоположение на изследваната територия [13]

¹ Дем (на гръцки: δήμος, димос) е най-малката административно-териториална единица в Република Гърция, еквивалент на българската община, като последното най-ниско ниво на административно деление в Гърция (<https://bg.wikipedia.org>).

² Ном (на гръцки: νομός, номос, множествено число νομοί, номи) е основна административна единица в Република Гърция (<https://bg.wikipedia.org>).

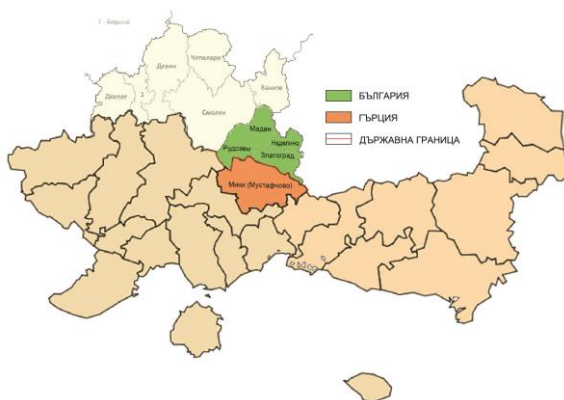
Целта на изследването е сравнителна характеристика и съпоставка на структурата на населени места по показатели: тип структура и брой население в границите на разглежданата територия на Родопите в България и Гърция (фиг. 1, табл. 1).

Таблица 1

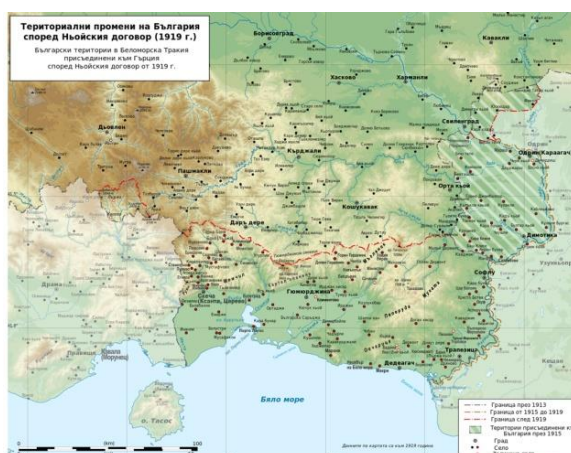
Държава	Площ, km ²	Брой селища	Брой население
България (общини)	632	92	40 786
Гърция (дем)	627	60	15 724

3. Кратка историческа справка

След подписване на Ньойския договор голяма част от територията на България (Западна Тракия) се придала към гръцката държава.

Фиг. 2. Обследвана територия на Р България и Р Гърция (Област Смолян и Дем Микис (Мустафчово)) [8]

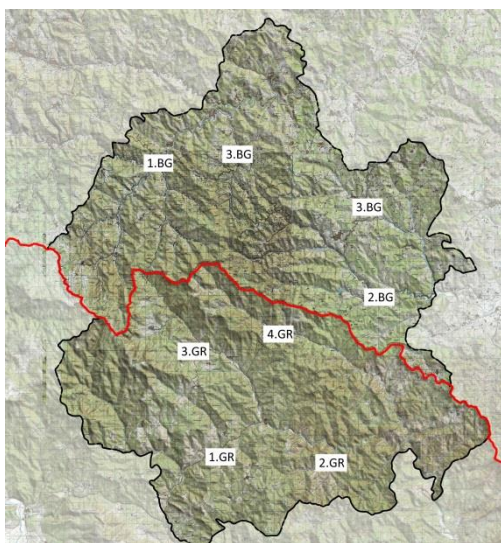
Фиг. 3. Територията на България през 1915 г. и след Ньойския договор 1919 г. [8]

В изследването е направена сравнителна характеристика на селищната структура на останали в пределите на България населени места и такива, преминали в територията на планинските райони на Родопите в днешна Гърция (фиг. 2).

Видно е, че селищните структури на разглежданата територия у нас и най-вече в съседна Гърция са се формирали под влияние и вследствие на естествената им градоустроителна еволюция – безпланово и стихийно.

Фиг. 4. Територията на България след Ньойския мирен договор [8]

Фиг. 5. Местоположение на изследваната територия
BG – обследвани общини в България;
GR – обследвани общини в Гърция

Селищата в Гърция силно наподобяват ориенталския тип застрояване, докато у нас това се наблюдава по-рядко. Вероятно в случая застрояването е повлияно и от различните етнически принадлежности на населението, както и влиянието на държавната политика през времето на планова икономика у нас. Резултатът от подписването на Ньойския договор (фиг. 2, фиг. 3) е не само териториално разделяне на България, но и

разделяне на социални, роднински и др. връзки и взаимоотношения за дълъг период от време – до момента на присъединяването на страната ни към Европейският съюз през 2007. Развитието на селищните структури в тези райони под влияние на различни икономически, социални, етнокултурни, и др. фактори и еднакви географски условия са претърпели трансформации от различен характер.

Очакваният резултат е да се докаже, че при едни и същи природни условия (фиг. 5), но при различни социални възможности на населението в планинските райони, са се формирали различни структури на селищата след разделянето на територията в резултат на Ньойския договор. Макар и с подобни или еднакви физикогеографски условия еволюцията на селищата в Родопите и разделянето им с държавната граница в случая по вододела на планинския масив в тази част на планината е повлияло върху селищните територии по особен начин като формирането на селищната структура е вървяло в различни посоки в двете държави.

4. Физикогеографски предпоставки за развитие на селищата

Според една от възприетите физикогеографски класификации – „Ландшафтно райониране” по Петров, (1997), цитиран от Йорданова, М. [3], районът попада в Южнобългарска планинско-котловинна област и в няколко подобласти.

Според Мишев, К. макроструктурата и характерът на Южнобългарската провинция е ясно разграничен на западна и югозападна високопланинска и планинско-котловинна част с добре изразена вертикална ландшафтна поясност и източна, с низинно-равнинен, нископланински хълмист релеф, като зоналните и а зоналните фактори са в сложно взаимодействие и е трудно да се определи кой от тях е преобладаващ.

Един от основните компоненти на ландшафта – релефът, оказва голямо влияние върху градоустройствените и териториално-устройствените мероприятия, особено в планинските територии. Може да се каже, че релефът, като а зонален фактор, влияе до голяма степен върху формирането на динамиката и структурата на ландшафта [7], като това влияние се пренася и върху формирането на селищните структури. Той се определя като основен фактор при функционалното зонироване на територията и до голяма степен предопределя градоустройствените и инфраструктурните решения на населените места.

Основно влияние върху характера на планинските селища оказват релефът и географското им положение [4]. В планинските територии селата най-често са разположени надлъжно покрай река, а къщите са „нагъсто”, като наистина важно е да се отбележи, че наличието на водни ресурси от дълбока древност е фактор за формиране на селища. От дуга страна е известно, че разпръснатият тип структура е бил характерен у нас във времето когато планинските територии са били в процес на усвояване и разселване, т.нар. „роене“, при което са се отделяли членове от фамилията и са се заселвали на нови територии при наличие на достатъчни и добри природни ресурси.

През последните години животът във всяко едно отношение на тези територии силно се е променил. Преходният период в развитието на България след 1989 г. „унищожил” животновъдството и заедно с това и земеделието като цяло. Десетилетие по-късно в много от районите у нас селскостопанските дейности са със затихващи функции или са изчезнали напълно. Това се отнася особено и с пълна сила за извънселищните територии. Ландшафтът постепенно връща естествения си облик, като растителността продължава да завзема и заличава земеделските територии особено в районите със сложен релеф. Както в обследваната територия, така и в значителна част от планинския масив и най-вече при по-голяма надморска височина релефът се характеризира като

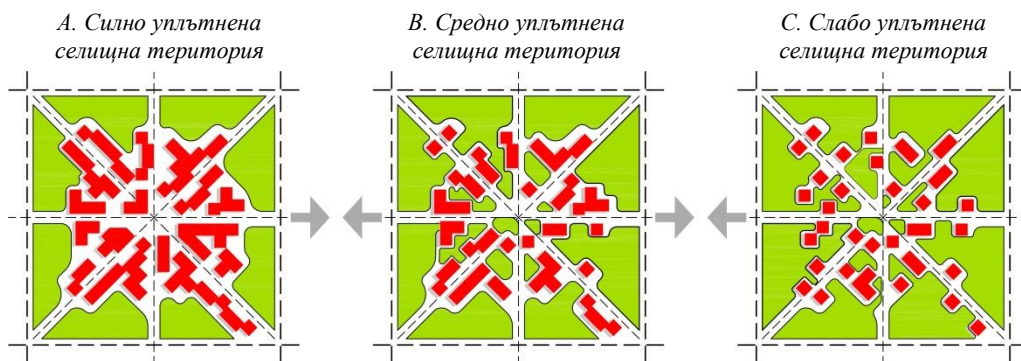
средноблагоприятен и неблагоприятен за земеделие [2]. В тази връзка и вследствие на икономическото състояние у нас селскостопанските дейности с времето се изтеглят към районите с по-малка надморска височина и с по-благоприятни условия.

Изключително разнообразен е климатът в областта, което дава отражение и върху еволюционното развитие и разположението на селищните структури, ситуирани според конкретните условия през различните сезони, установени във времето. Климатичните условия оказват влияние върху много от дейностите и потребностите на човека в разглежданата територия като ограничават и възможностите за отглеждане на определени растителни култури. Теренните условия намаляват и възможностите за механизизирана обработка на земеделските територии от една страна, а от друга ограничават като площ терени, позволяващи земеделски дейности, формират разнообразни селищни структури.

Силно уплътнените селищни структури в планинските райони често са следствие на усложнените теренни условия, свързани със запазване на благоприятните терени за земеделски дейности в миналото. Застрояването на такива терени в много от случаите не позволява формиране на дворни пространства или те са ограничени като площ. При проучването условно са обособени три типа застрояване според възможностите за реализация на дворните им пространства (по често със стопански функции).

За целите на изследването е направена обобщена класификация на застрояването на база на направените наблюдения, като са определени условно следните типове (фиг. 6):

- Селищата от тип „А” са със силно уплътнена структура;
- Селищата от тип „В” са със средно уплътнена структура;
- Селищата от тип „С” са със слабо уплътнена структура.

Фиг. 6. Типове селищна структура в обследваната територия (арх. М. Сариев)

Селище от тип „А“ е силно уплътнено и свободните (селскостопански, зелени) площи са ограничени, а понякога и липсват, особено в централните части. Наблюдава се постепенно увеличаване на земеделските терени към периферията на селището, като стопанските дейности са изнесени по-често в извънселищната среда. При този тип структура ясно са разграничени зоната на селскостопанска дейност и зоната на обитаване. Ако в селището съществува „зона труд”, тя не е пряко свързана с дейности на терен, а по често с обработка на продукция и занаятчийска работа.

Уличната мрежа при подобен тип застрояване е неправилна като геометрия, но извънредно функционална и премерена относно широчината, предвидена за придвижването по нея на обекти с различен габарит (по-често на товарни животни). В някои от поголемите селища (особено на територията на Република Гърция) се наблюдава силно уплътняване на територията, пример за селище от тип „А” е гръцкото село Гьокчебунар (Глафки, *Γλαύκη*), (фиг. 7, фиг. 8, фиг. 9).

Фиг. 7. Населено място Глафки (Гьокчебунар), Гърция [11]

Фиг. 8. Фрагмент от Глафки [11]

Фиг. 9. Изглед от Глафки [13]

У нас селища от подобен тип се срещат по-рядко или подобни структури са част от населеното място. Те представляват първоначалните ядра, около които са възникнали селищата – старите махали, вследствие на разрастването на които са се формирали днешните урбанизирани територии в тези райони.

Селища със свободна (стихийно изградена) улична мрежа и липса на площи за земеделие в близост до сградите у нас също рядко се срещат, което е повлияно и от факта, че площта на землищната територия позволява достигането до терена за селскостопански дейности за кратък времеви диапазон – те се намират в изохрон от 15 до максимум 30 мин. пеша.

Площите за земеделие винаги са в близост и периферно разположени на населено място. Силно уплътнените селищни структури предлагат и интензивни социални контакти и близки взаимоотношения между населението на територията.

Близко разположените сгради и големината на селищата, теоретично, а също и на практика, игнорират необходимостта от осигуряване на обществени пространства за социални контакти. Наличната постоянна трудова заетост, свързана със земеделието, в условия на тежки теренни и климатични условия също не „позволява време за почивка“, освен времето на зимния сезон, когато наличието на такова пространство би било непълноценно използвано.

Селища от тип „В” са с по-равномерно застроена територия, като при тях обработваеми площи са налични и в селището (фиг. 10, фиг. 11, фиг. 12). Площите за земеделие, макар и с ограничени размери, тук навлизат в селищната структура, и тези участъци формират „зелени” ниши, макар и в общия случай те да не представляват площи за обществени нужди. Преобладаващата растителност е от плодни дървета без декоративна стойност и с недълготраен характер.

Центърът на селището рядко представлява озеленена площ за обществено използване. Единствената зелена площ е гробищният терен, който в по-старите селища, вслед-

ствие на разрастване и уплътняване на територията, се е оказал в близост до центъра. Уличната мрежа продължава да бъде със сложна геометрия, но се наблюдават и участъци с по-правилни форми. Този тип селища са оптимални като баланс на застроени площи и свободни земеделски терени. Често в извънселищната територия „мозаечно” и балансирано са разположени закритите (с висока дървесна растителност) и откритите площи, за разлика от селища тип „А”, при които крайселищната територия е силно усвоена за земеделски нужди и високата растителност е ограничена. Този тип населени места предполага по-благоприятни възможности за разполагането на селскостопански сгради и отглеждането на животни за лични нужди.

Фиг. 10. Населено място с. Аламовци, общ. Златоград, България [10]

Фиг. 11. Фрагмент от с. Аламовци [10]

Фиг. 12. Изглед от с. Аламовци [12]

Разположението на селскостопанските постройки най-често е по периферията на селището от подветрената му страна, най-вече от хигиенна гледна точка и близост с извънселищната територия. В райони с този тип селища възможностите за развитие на земеделие и животновъдство, макар и в ограничени количества за задоволяване на семейните нужди, е най-благоприятно.

При селища от тип „С” сградите са максимално разположени към благоприятните на ослънчаване посоки и според възможностите на терена и имота (фиг. 13, фиг. 14, фиг. 15). Интересен е примерът, когато селище с такъв тип структура формира групи от сгради около „бащината” на основата на т.нар. „патронимия” [4].

Тук обработваемите земи в урбанизираната територия са значително повече като площ, като понякога и преобладаващ елемент на селищния ландшафт. У нас тези селища преобладават, или ако в тях са налични територии с уплътнено застрояване, то те са старите части на населеното място. Умереното застрояване е позволило и развитието на уличната мрежа да бъде със сравнително правилна геометрия.

Фиг. 13. Населено място с. Върба, общ. Мадан, България [10]

Фиг. 14. Фрагмент от с. Върба [10]

Фиг. 15. Изглед от с. Върба [12]

Обслужването и достъпът до сградите е облекчен и удобен, но факт е и това, че този тип населени места са разположени в по-високите и трудно достъпни места на териториите като цяло. В повечето от случаите факторът „река“ тук липсва, което до голяма степен води до хаотично разположение на сградите, за разлика от приречните селища. Този тип населени места разполагат с големи дворни пространства, макар и често със сложен терен. Запазените в миналото благоприятни части от селището за земеделски нужди към момента са изключителен ресурс за развитие на строителство.

Начинът на живот в планинските територии в миналото се характеризира със съжителството на селскостопански животни и хора в общи сгради, което се обяснява с икономически причини, както и с опазване на добитъка от евентуални набези. Към момента тези случаи са изключително редки. На по-късен етап добитъкът се отделя в селскостопански сгради, първоначално разположени в близост до сградата за живеене, а в последствие и към днешна дата – в групи, изнесени в периферията му.

Сградите за селскостопански нужди са ситуирани групирани и периферно на селището по няколко причини. Първо – за лесно извеждане на добитъка на паша в извънселищната територия, и второ – за пряк контакт и обслужване на прилежащите земеделски площи.

Разделянето и формирането на нови функционални пространства чрез организиране на отделни сгради със селскостопанско предназначение е резултат от повишаване най-вече на социално-икономическото развитие и култура на обитателите на планинските селища.

Избраните и показани примери демонстрират приложените модели на територията на България и Гърция. Някои от разгледаните за България по-характерни селища със силно уплътнена структура са: Борие (общ. Рудозем), Букова поляна (общ. Мадан), Бърчево (общ. Рудозем), Изгрев (общ. Неделино) и др. – със средно уплътнена селищна

структура са: Оградна (общ. Неделино), Буково (общ. Мадан), Леска (общ. Мадан), Равнища (общ. Мадан) и др. – със слабо уплътнена структура са: Кочани (общ. Неделино), Лещак (общ. Мадан), Равнил (общ. Мадан), Иваново (общ. Рудозем).

От разгледаните населени места в Република Гърция към по-характерните селища с уплътнена структура спадат: Шахин (Εχίνος, Ехинос), Брещене (Ωραίο, Орео), Елмали (Μελίβοια, Меливия), Мустафчово Μύκη, Мики), Кетенлик (Κένταυρος, Кентаврос) и др., към средно уплътнената селищна структура спадат: Горна Лъджа (Άνω Θέρμες, Ано Термес), Саднево (Κύκνος, Кикнос), Кузлуджа (Κοτύλη, Котили), Пашевик (Πάχη, Пахни), а със слабо уплътнена структура са: Демирджик (Димари, Δημάριον), Егнила (Άλμα, Алма), Братанково (Γοργόνα, Горгона), Латница (Λетница, Όασις, Оаси), Мемково (Μέδουσα, Медуса).

Изводи

1. Видимо е, че при едни и същи и подобни физикогеографски условия на средата (ландшафта) са се развили много различни и разнообразни селищни структури. Възможно е да се заключи, че в случая човешкият фактор е изиграл по-голяма роля от условията на средата.
2. Изключително разнообразният релеф и климатичните условия, многообразието от етнокултури, традиции и обичаи са въздействали пряко върху формирането на селищните структури векове наред. В резултат на възможностите, които предлага физическата среда – природните условия и ресурси и под влияние на човешката дейност са се формирали селищни структури, които трудно могат да бъдат систематизирани по конкретни белези.
3. Изследването показва, че у нас силно уплътнените селищни структури в сравнение със селищата на територията на Гърция, са значително по-малко и населените места от този тип у нас разполагат с терени за земеделие (макар и маломерни) и в селищната среда.
4. В разглежданите населени места у нас земеделието е част от ежедневието и то се „случва” и в самото селище, в Гърция селището е по-скоро място за живеене, особено в тези села, които са със силно уплътнена територия, земеделските дейности са изключително изнесени в извънселищна среда.
5. Предвид общия брой на населените места, брой жители и техните структури на разглежданите територии в България и Гърция може да се каже, че територията на Гърция е по-слабо повлияна от антропогенно въздействие върху общата територия, но от друга страна множеството силно уплътнени структури създават отрицателни въздействия с „точков” характер.
6. Селищата със слабо уплътнена структура са характерни за високите части на планината, докато силно уплътнените селищни структури са в териториите с по-малка надморска височина, а тази уплътнена структура е повлияна и от по-добрия достъп до територията като цяло.

ЛИТЕРАТУРА

1. Григоров, Н. Териториално и селищно устройство на Република България до 2010 и след нея. С., МТРС, НЦТРЖП, 1994.

2. *Илиева, М. и колектив.* География на България. Физикогеографско и социално-икономическо райониране. – В: Западен Горнотракийско-Родопски район. Т.3, С., Изд. на БАН, 1989.

3. *Йорданова, М. и колектив.* География на България. – В: Раздел 7. Физикогеографска регионализация. БАН. С., Изд. „ФорКом”, 2002.

4. *Кираджиев, С.* „Българските села”, С., Изд. ИК „Гутенберг”, 2009.

5. *Ковачев, А.* Териториално устройство. Пенсофт. София-Москва, 2009, стр. 251.

6. *Копралев, И., Каменова, Ю. Спиридонова, А. Атанасов.* Регионална политика в Република България. Приобщаване към европейския опит. С., МТРС, 1996.

7. *Мишев, К. и колектив.* География на България. Физикогеографско и социално-икономическо райониране. – В: Южнобългарска провинция. Т.3, С., Изд. на БАН, 1989.

8. <https://bg.wikipedia.org>.

9. <http://gis.mrrb.government.bg/>.

10. <https://www.mirela.bg>.

11. <http://www.panoramio.com>.

12. <http://smolyanpress.net>.

13. www.google.com.co/maps.

DEVELOPMENT OF THE ARCHITECTURAL PLANNING STRUCTURE OF THE SETTLEMENTS IN BULGARIAN AND GREEK BORDER MOUNTAIN REGIONS

M. Sariev¹

Keywords: *mountain regions, settlement structure, physico-geographic conditions*

ABSTRACT

The study has been done in relation to established structural differences in settlement structures developing under the same physico-geographic conditions and in different socio-economic governance and influence on their creation by the state. Settlements in the mountain regions of the Rhodope Mountains within the borders of the Republic of Bulgaria and the Republic of Greece have been studied. The examined settlements are situated within the boundaries of neighboring municipalities in the eastern part of the Middle Rhodopes and part of Eastern Macedonia and Thrace, according to the regionalization for the Republic of Greece.

---

¹ Milen Sariev, Land. Arch., University of Forestry, 10 Kliment Ohridski St., Sofia 1756, e-mail: milen_sariev@abv.bg